

[nová] Čeština
doma
& ve světě

1/2 2013

Nová čeština doma a ve světě

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

1/2 2013

Redakce:

Vedoucí redaktorka – Mgr. Kateřina Romaševská

Výkonná redaktorka – Mgr. Katarzyna Vaculová

Členové redakce – Mgr. Adriana Filas, Mgr. Oleksandr Sukhanek,

Mgr. Maria Simeunovich-Skvortsova

Korektorky – Mgr. Barbora Klimentová, Mgr. Šárka Keslerová, Mgr. Olga Fojtíková

Adresa redakce:

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií FF UK

nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

Tel. (+420) 221 619 347, E-mail: ncds@ff.cuni.cz

Objednávky vyřizuje:

Vydavatelství Filozofické fakulty UK v Praze,

náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, e-mail: books@ff.cuni.cz

Grafická úprava, obálka & sazba: Studio Lacerta (www.sazba.cz)

Obsah

Úvodní slovo 9

Recenze / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Anna Holečková
Schmid, Monika S. (2011): *Language attrition*
(*Key topics in sociolinguistics*)
Cambridge University Press 13

Hana Prokšová
Mareš, Petr (2012): *Nejen jazykem českým:*
studie o vícejazyčnosti v literatuře
Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 17

Jarmila Valková
Lída Holá, Pavla Bořilová (2012, 2011): *Čeština Expres 1 a 2*
Praha: Akropolis 23

Články / Bohemisté, máte slovo. Čeština ve srovnání s...

Lucie Břinková
Srozumitelnost psané češtiny v intrakulturní komunikaci Neslyšících 33

Arťom Andrejevič Indyčenko
K otázce užívání spisovné češtiny v Malopolsku a ve Slezsku v 15.-17. stol. 49

Jana Kocková
Jak se překládají ruské přechodníky 55

Magdalena Kroupová
Problematika neosémantizace internacionálního lexika
(*na materiálu češtiny, polštiny a slovenštiny*) 63

Michala Kutláková <i>Jak hodnotí obtížnost gramatických jevů češtiny žáci a studenti s němčinou jako rodným jazykem a jejich vyučující</i>	74
Marie Podobová <i>Dynamické a statické vyjádření lokace v češtině a ruštině</i>	94
Anna Rosová <i>Mandelštamův „Koncert na nádraží“ v překladu Jana Zábrany a Jiřího Kovtuna</i>	110
O autorech tohoto čísla	123

K otázce užívání spisovné češtiny v Malopolsku a ve Slezsku v 15.–17. stol.

ARŤOM ANDREJEVIČ INDYČENKO

Abstrakt: V našem článku se pojednává o užívání spisovné češtiny v písemnictví mimo české etnické území se zvláštním důrazem na její funkce a její úlohu ve formování spisovné polštiny. Zvláštní zájem autora přitahují fakta jazykové hybridizace jako báze pro vznik lokálních variant spisovných jazyků. Stať má za úkol upozornit badatele na málo prozkoumanou stránku dějin spisovné češtiny a rovněž i ověřit oprávněnost kontaktologického východiska pro studium vnějších dějin spisovné češtiny.

Klíčová slova: spisovná čeština, spisovná polština, Malopolsko, Slezsko, kulturní vliv, jazykové kontakty, norma, úřední písemnictví, jazyková hybridizace

Abstract: Our article deals with the usage of the literary Czech language in written tradition outside the Czech ethnic territory with a special emphasis on functional aspect and the role of Czech in forming of the literary Polish language. Author takes interest in the facts of language hybridization as a base for the emergence of local variants of some literary languages. The aim of the article is to point out the poorly examined side of the history of the literary Czech language and to verify the legitimacy of contactology background for the investigation of the external history of the literary Czech language.

Keywords: standard Czech, standard Polish, language contact, administrative-legal texts, Silesia, language hybridization

Hlavním cílem naší stati je upozornit badatele na málo prozkoumanou problematiku z oblasti české historické sociolingvistiky a dějin spisovného jazyka českého. Článek představuje jakousi sondáž shrnující výsledky starších bádání, které se snažíme interpretovat ve smyslu moderních teorií zrodu spisovných jazyků.

Jak je známo, spisovná čeština byla ve středověku druhým nejrozvinutějším slovanským jazykem, hned po církevní slovanštině (Havráněk 1998/1940: 103). První stopy jejího vlivu na kulturní tradici sousedních národů můžeme pozorovat v nejstarší době existence slovanské literární kultury. Časem síla toho vlivu roste. 14. stol. bychom mohli charakterizo-

vat jako dobu vstupu češtiny na mezinárodní scénu, ačkoliv v některých žánrech písemnictví jednotlivých sousedních oblastí se čeština užívala i dříve. 15. – 16. stol. je dobou aktivního fungování spisovné češtiny mimo etnické české a moravské území, a to ve Slezsku, na Slovensku, v Polsku a v menší míře ve slovanském areálu Velkoknížectví litevského. Podoby tohoto vlivu byly v každé z těchto oblastí různé, šlo buď o užívání češtiny v písemnictví, nebo o orientaci na české vzory v průběhu formování místního spisovného jazyka. Přirozeně probíhalo i pouhé přejímání řady lexikálních prvků z češtiny, stejně tak i syntaktických modelů. Pokud šlo o jednacím jazyk, podoba úředních textů se často přejímala jako celek nebo byly přejaty pouze některé části formuláře. Rovněž nesmíme vynechat možnost smíšených typů interakce, obzvlášť zajímavé je podívat se v tomto smyslu na dějiny spisovné češtiny v Polsku, kde v různých dobách a v různých oblastech najdeme všechny z výše uvedených druhů „české expanze“. Doklady českého vlivu na polské písemnictví a spisovnou polštinu jsou vesměs známé: „za celého středověku byl český stát pro polskou duchovní kulturu stálým a předním dodavatelem vzorů a podnětů, myšlenek a uměleckých hodnot, nových pojmů a nových termínů“ (Jakobson, 1940: 17). Méně však je známé užívání spisovné češtiny v polském písemnictví ve 14. – 17. stol., a to jak v Malopolsku, tak i ve Slezsku. Náš příspěvek je věnován právě této problematice.

Většina česky napsaných listin, pocházejících z Malopolska, je napsána českými žoldněři. Značná část však pochází z královské kanceláře, ve které se češtiny užívalo při písemných stycích s představiteli vyšších a vzdělanějších vrstev jihozápadního Polska a Slezska, s českými stavy a se Slovenskem (Macůrek 1961: 207). Díky relativní znalosti češtiny v Malopolsku našly české knihy, vytištěné buď v Čechách, na Moravě nebo přímo v Krakově, nezřídka své čtenáře i mezi Poláky. To napomohlo zrození společenské módy češtiny v Polsku v 16. stol., kterou výstižně popsal Łukasz Górnicki ve svém Dvořanovi polském (Nehring 1876: 69).

Ve větší míře byla zastoupena čeština ve slezském písemnictví a literárním životě. Od 10. stol. patřilo Slezsko postupně k různým státním útvarům, což významně ovlivnilo celistvý kulturní vývoj tohoto regionu. Jazyková paleta Slezska se po dlouhá staletí skládala na jedné straně z dialektů polštiny, češtiny a němčiny, kterými mluvilo místní obyvatelstvo, a na straně druhé z různých úředních, bohoslužebných, literárních a vyučovacíh jazyků, tj. spisovné němčiny, češtiny a polštiny (Pallas 1970: 5–7). Od poloviny 13. stol. se Slezsko podrobilo bezprostřednímu politickému, práv-

nímu a kulturnímu českému vlivu, později, ve 14. stol., se stalo částí Koruny české. Plodný vliv české kultury, která tehdy stála v předvoji kultury Slavia Latina,¹ záhy vyzdvihl roli Slezska v polském kulturním životě. Již v nejstarší době Slezsko hrálo důležitou roli v česko-polské kulturní výměně, což dokazuje velký počet českých jmen v nejstarších slezských nekrolozích (Nehring 1876: 63). Blízkost Slezska k Českému království usnadnila časně pronikání češtiny do slezských památek. První zápisy v češtině se ve slezských památkách objevují ve 13. stol. (pro srovnání, první polské zápisy jsou z 16. stol.). Během 15. stol. se čeština dostává do slezských soudních knih, do urbářů a zemských knih; postupně se stává jediným oficiálním jazykem Horního Slezska. Čeština začala „expandovat“ na severovýchod právě z Horního Slezska, které bylo dotčeno germanizací v menší míře než Dolní Slezsko. Užívání češtiny v Horním Slezsku počalo vlivem husitství, vodičem tohoto procesu se přirozeně stala dvě slezská knížectví, která byla nejbližší k Čechám – Krnovské a Opavské, v nichž se čeština stala oficiálním jednacím jazykem již ve 30. letech 15. stol. V Opolsko-Ratibořském knížectví čeština získala oficiální postavení díky zemskému zřízení, které bylo vydáno česky a zaručovalo češtině výhradní práva v soudní praxi (viz. Zřízení zemské knížectví Opolského a Ratiborského a jiných Krajuov k nim příslušejících. Holomauc 1563). V písemné praxi Těšínského knížectví se čeština užívala od 15. až do 18. stol., její postavení také bylo upevněno vydáním zřízení zemského (1592). V Osvětimském a Zátorském knížectvích si čeština zachovala své funkce dokonce i po připojení těchto území k polské koruně (1453). Zatímco v Čechách a na Moravě po Bílé hoře čeština postupně ztrácí své funkce, ve Slezsku najdeme český spisovný jazyk ve sféře úředního písemnictví až do konce 17. stol.

Co se týče jazykové charakteristiky česky psaných malopolských a slezských památek, starší badatelé tvrdí, že jsou v nich poměrně důsledně respektovány normy spisovné češtiny příslušného období, tím pádem se značně neliší od jazyka českých a moravských památek (Pervolf 1883: 41; Knop 1965: 143). Ostatně, důsledné zachycení řady rysů místních nářečí v památkách přimělo A. Knopa uznat za možnou existenci, ve Slezsku zvláštní hovorové varianty spisovné češtiny udržující ty rysy místních lašských nářečí, která mají obdobu v polštině (Knop 1965: 137). Podobně J. Ma-

1 Zde citujeme všeobecně uznávaný model dvou slovanských kulturních světů: Slavia Latina vs. Slavia Orthodoxa, který nabídl a rozpracoval R. Picchio, čímž inspiroval i další badatele. např. (Picchio 1991), (Tolstoj 1997). Jedním z nejdůležitějších komponentů analýzy kulturní historie v rámci daného modelu bylo postavení a ráz spisovného jazyka.

cůrek, editor dodnes nejrozsáhlejší sbírky českých listin pocházejících z území Polska a Velkoknížectví Litevského, píše, že nehledě na respekt k normě spisovné češtiny do památek proniká řada polonismů, což svědčí o specifickém vztahu pisatelů k českému jazyku. Podle něj tento vztah dovoloval vědomé vnášení prvků jiného jazykového systému do česky napsaného textu (Macůrek 1961: 206).

Poslední idea nám připomíná jednu tezi, která se nejednou odrazila v jazykové reflexi světa *Slavia Latina*, a to výrok „*Polonis et Bohemis unam esse linguam*“. Relativní blízkost dvou jazyků jako i vysoká prestiž spisovné češtiny v západoslovanském světě usnadňovaly jak pronikání spisovné češtiny a české literární produkce do každodenního života polských vzdělanců, tak i „vědomé a plodné křížení“ dvou idiomů. Na „smíšené“ česko-polské texty svého času upozornil J. Perwolf (Perwolf 1883: 41). Na rozdíl od dříve prozkoumaných slezských listin, které více méně respektují normy spisovné češtiny, autor charakterizuje slezské soudní zápisy jako texty psané česko-polsky. Zajímavou dvojjazyčnou směsici Perwolf našel v textu Písně krále Davida z rukopisu první poloviny 16. stol. z Jagielloňské knihovny (Perwolf 1883: 3). Jazykový ráz této památky podnítil Perwolfa k závěru o slezské provenienci Písně.

O padesát let později R. O. Jakobson narazil během svých studií na řadu dalších památek ukazujících na česko-polskou jazykovou konvergenci. Ve své práci *Slezskopolská cantilena inhonesta* ze začátku XV. století (Jakobson 1934-1935) uvádí příklady této konvergence excerpované z opisu českých modliteb ze sbírky Krakovské univerzitní knihovny a z překladu písně o svaté Dorotě. Užívání češtiny polské redakce „*gmatwaniny dwujęzykowej*“) však podle něj není omezeno na překlady českých děl; tento pozoruhodný hybrid se užívá v originálních poetických textech, jako je např. Jakobsonem nalezená *Cantilena Inhonesta* z rukopisu Mikuláše z Kozlí. Podle Jakobsona, od nedokonalých pokusů o napodobování jazyka a slohu českých originálů vedla přímá cesta k vědomému porušování české normy, a tím formování vlastní, lokální varianty kulturního dialektu a pak už k vytváření místní formy spisovného polského jazyka a užívání tohoto idiomu ve Slezsku. Pozdější badatel česky napsaných malopolských památek J. Macůrek též musel přiznat smíšený charakter jazyka některých vydaných listin, i když trvá na tom, že většina památek respektuje českou normu. Všíhá si i perspektivy formování polské úřední tradice: podle něj blízkost češtiny a polštiny umožňovala postupné pronikání celé řady polonismů do česky napsaných listin (Macůrek 1961: 206).

Při posuzování charakteru jazyka a relativní různorodosti dotčených slezských a malopolských památek bychom si měli uvědomit, že dějiny českého spisovného jazyka ve Slezsku a částečně i v Malopolsku si zaslouží zvláštní zájem badatelů. Je patrné, že v těchto oblastech – alespoň v některých sférách písemnictví – sledujeme jazykově hybridizační procesy, které svým způsobem usnadňovaly slovanizaci slezského a malopolského písemnictví. V dějinách *spisovných* jazyků nejsou takové procesy ničím neobvyklým, ba naopak.² Nedávné práce o dějinách písemných tradic na Slovensku a ve Velkoknížectví litevském též dosvědčují existenci hybridizačních (resp. kreolizačních) procesů jako bázi pro formování *spisovných* jazyků – slovenštiny a „ruské movy“ (Lifanov 2001: 205–220; Verkholantsev 2008: 128–147).

Mohli bychom připustit, že na území Slezska, regionu s velmi komplikovaným národnostním a kulturním osudem, existovaly předpoklady pro vznik zvláštního lokálního spisovného idiomu. Historické podmínky však nebyly pro tento proces příznivé. To samozřejmě může být prokázáno pouze na základě širších empirických výzkumů starších literárních administrativně právních textů z periferních oblastí, kterých je v bohemistice dodnes málo. Pozornost by si zasloužila otázka souvislosti popsané situace se zvláštnostmi pozdního vývoje národního povědomí ve Slezsku (Pallas 1970: 100). Žádoucí by bylo prozkoumat české památky slezské provenience v rámci porovnávacího studia různých lokálních manifestací spisovného českého jazyka, se zvláštním důrazem na dějiny češtiny mimo území Čech a Moravy. Takové studium by nám dovolilo precizněji určit zvláštnosti slezské varianty spisovné češtiny a bezesporu by přispělo k uplatnění širšího pohledu na variantnost českého jazyka v minulosti, který O. Koupil právem označuje za úkol budoucí historické sociolingvistiky češtiny (Koupil 2007: 218). Zkoumání mechanismů „expanze“ spisovné češtiny do Slezska a jejích dopadů na kulturně jazykovou historii této oblasti by značně obohatilo relativně mladou disciplínu – slovanskou kontaktologii – a rozšířilo naše představy o typologii slovanských *spisovných* jazyků.

2 L. Pallas ve své práci definitivně odmítá ideu, že ve Slezsku existoval zvláštní „smíšený jazyk“, jenže mu patrně nešlo o studium dějin kteréhokoliv spisovného jazyka, nýbrž o prokazatelnost příslušnosti lidových slezskopolských a slezskomoravských nářečí, poznamenaných němčinou, k jazykům „mateřských národů“, a to polského a českého (Pallas 1970: 21–22).

Bibliografie:

- Havránek, B. (1998): Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století, in: Mathesius V. (ed.), *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. 2. vyd., Praha: Evropský literární klub, s. 103–116.
- Jakobson, R. (1934–1935): Slezskopolská cantilena inhonesta ze začátku XV. století, in: *Národopisný věstník československý*. XXVII–XXVIII. 1934–1935. Praha: Národopisná společnost československá, s. 56–84.
- Jansen, O. [= Jakobson, Roman Osipovič] (1940): Český vliv na středověkou literaturu polskou, in: Mathesius V. (ed.) *Co daly naše země Evropě a lidstvu*. 2. vyd., Praha: Evropský literární klub, 1998 [1940], s. 48–51.
- Knop, A. (1965): *Spisovná čeština ve Slezsku v 16. Století*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Koupil, O. (2007): *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha: Karolinum.
- Lifanov, K. V. (2001): *Genezis slovenského literaturného jazyka*. Muenchen: Lincom Europa.
- Macůrek, J. – Rejnuš, M. (1961): K otázce spisovné češtiny v Polsku v 15. a poč. 16 století, *Slovenské historické studie* IV, s. 163–261.
- Nehring, W. (1876): Ueber den Einfluss der altschechischen Literatur auf die altpolnische in: *Archiv für slavische Philologie*, I.
- Pallas, L. (1970): *Jazyková otázka a podmínky vytvoření národního vědomí ve Slezsku*. Ostrava: Profil.
- Picchio R. (1991): *Letteratura della Slavia ortodossa (IX–XVIII sec.)*. Bari.
- Tolstoj, N. I. (1997): Slavia orthodoxa i slavia latina – obsčee i različnoje v literaturno-jazyko-voj situacii, in: *Voprosy jazykoznanija*, 2, s. 16–23.
- Verkholantsev, J. (2008): *Ruthenica Bohemica: Ruthenian Translations from Czech in the Grand Duchy of Lithuania and Poland. Slavische Sprachgeschichte*, Bd. 3. Wien–Berlin: Lit Verlag.